
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ОКРЕМИХ ГАЛУЗЕЙ ТА ІНСТИТУТІВ УКРАЇНСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА І ПРАВНИЧОЇ НАУКИ

Анненко О. С.,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(м. Кривий Ріг, Україна)

Зубаков П. М.,
старший викладач кафедри
кримінально-правових дисциплін
Криворізького факультету
Національного університету
«Одеська юридична академія»
(м. Кривий Ріг, Україна)

УДК 343.1

УЧАСТЬ ПЕДАГОГА У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті аналізуються вимоги, котрим повинен відповідати педагог, який запрошується для участі в проведенні процесуальних дій у кримінальному провадженні за участі неповнолітнього. Педагог повинен мати педагогічну освіту,

досвід педагогічної діяльності, професійно займатися педагогічною діяльністю з малолітніми або неповнолітніми, перебувати на посаді, віднесеній до педагогічних працівників; стать педагога повинна відповідати статі неповнолітнього; також обов'язковим є дотримання засади незацікавленості педагога в результатах кримінального провадження.

Ключові слова: педагог, участь педагога в провадженні процесуальних дій, неповнолітній, спеціальні знання, особиста зацікавленість.

Olexander Annenko, Petro Zubakov. Participation of a Teacher in Criminal Proceedings. – Article.

The article analyzes the requirements that a teacher has to meet, and is invited to participate in criminal proceedings in the juvenile criminal proceedings. The teacher should have a pedagogical education, experience in teaching, professionally engaged in pedagogical activities among minors or minors, to be in the position assigned to pedagogical workers, become a teacher should correspond to the gender of the minor and the obligatory observance of the principle of teacher's lack of interest in the results of criminal proceedings.

Keywords: teacher, teacher's participation in procedural actions, minor, special knowledge, personal interest.

Анненко А. С., Зубаков П. Н. Участие педагога в уголовном производстве. – Статья.

В статье анализируются требования, которым должен соответствовать педагог, участвующий в проведении процессуальных действий в уголовном производстве с участием несовершеннолетнего. Педагог должен иметь педагогическое образование, опыт педагогической деятельности, профессионально заниматься педагогической деятельностью с малолетними или несовершеннолетними, находиться в должности, отнесенной к педагогическим работникам; пол педагога должен соответствовать полу несовершеннолетнего; также обязательным является соблюдение принципа незаинтересованности педагога в результатах уголовного производства.

Ключевые слова: педагог, участие педагога в производстве процессуальных действий, несовершеннолетний, специальные знания, личная заинтересованность.

У кримінальному процесуальному законодавстві України участь педагога в допиті неповнолітнього вперше була закріплена в КПК України від 28 грудня 1960 року [1]. У подальшому можливість участі педагога в допиті неповнолітнього знайшла своє відображення в Кримінальному процесуальному кодексі України, прийнятому в 2012 році [2].

З моменту введення зазначених правових дефініцій не вщухають дискусії з приводу процесуального становища педагога, його прав і обов'язків, мети, доцільності його участі в кримінальному про-

вадженні, вимог, яким має відповідати зазначений учасник кримінального процесу тощо.

Проблеми кримінального провадження за участю неповнолітніх завжди перебували в центрі уваги правників і неодноразово піддавалися дослідженням. Дана проблематика розроблялася в працях Ю. П. Аленіна, В. Г. Баєва, В. І. Баскова, В. П. Бож'єва, Б. Б. Булатова, А. І. Долової, З. Д. Єникєєва, Л. Л. Канєвського, В. З. Лукашевича, П. А. Лупінської, Є. Б. Мельникової, Г. М. Мінковського, І. Б. Михайловської, І. Л. Петрухіна, Н. Ш. Сафіна, О. Б. Соловйова, М. С. Строговича, В. Т. Томіна, В. С. Шадріна, С. П. Щерби, Ю. К. Якимовича та інших. Проте питання, пов'язані з присутністю педагога під час розгляду кримінальних справ в суді, багато в чому залишилися невирішеними і не були предметом самостійного дослідження. Тому метою статті є розгляд малодосліджених у літературі процесуальних і тактичних проблем участі педагога у проведенні кримінального провадження щодо неповнолітніх.

У Кримінально-процесуальному кодексі України 1960 р. на законодавчому рівні не було визначено, хто може брати участь у допиті неповнолітнього в якості педагога, з кола яких осіб він може бути запрошений, чи повинен він бути знайомим підлітку та ін. На практиці така невизначеність призводила до того, що в якості педагога для участі в допиті запрошувались працівники відділів народної освіти, сторонні, не знайомі неповнолітньому вчителі або вчителі самого неповнолітнього (зазвичай його класний керівник).

На думку д. ю. н. Мінковського Г.М., поняття «педагог» тлумачилось іноді досить розширено і невизначено. Через це до школи, відділу народної освіти надходили прохання для участі в провадженні слідчих дій прислати «кого-небудь» [3, с. 163].

З прийняттям Кримінального процесуального кодексу України 2012 р. ситуація не змінилася. У зв'язку з чим у слідчій практиці нерідко трапляються випадки запрошення для участі в процесуальній дії педагога, який працює з абсолютно іншою віковою категорією неповнолітніх. Іноді в якості педагога в допитах приймають участь працівники підрозділів у справах дітей.

З приводу вимог, які повинні пред'являтися до педагога як учасника допиту неповнолітнього, в юридичній літературі висловлені різні думки, у межах аналізу яких необхідно і доцільно отримати відповіді на такі питання:

- 1) чи необхідна наявність у педагога спеціальних знань?
- 2) чи повинен педагог мати відповідну освіту?
- 3) чи повинен педагог мати стаж роботи за спеціальністю і якщо так, то чи потрібно регламентувати його тривалість?
- 4) чи повинен педагог на момент його участі в допиті неповнолітнього працювати на відповідній посаді?
- 5) чи має значення стать педагога і чи повинна вона відповідати статі неповнолітнього?
- 6) чи повинен педагог і неповнолітній бути знайомими?
- 7) чи повинен педагог бути незацікавленим в результаті кримінального провадження і який зміст можливої його заінтересованості?

Розглянемо зазначені питання більш детально.

Педагог, як і спеціаліст, повинен мати відповідні спеціальні знання та спеціальну підготовку в цій царині.

У кримінально-процесуальній і криміналістичній літературі фахівці намагалися дати узагальнене визначення поняття «спеціальні знання», але все ж таки єдиного підходу виробити не змогли. Загальновизнано, що це такі знання, якими володіє обмежене коло осіб, і набуті вони в результаті спеціальної освіти, досвіду практичної діяльності у певній сфері. Тобто спеціальні знання є результатом певної професійної підготовки і, як вважається, повинні відповідати сучасному рівню розвитку науки.

Спеціальні знання – це категорія, що означає таку сукупність знань, з якою учасники процесу доказування, як правило, незнайомі (адже неможливо осягнути неосяжне). У тлумачному словнику української мови «спеціальний» визначено як «призначений виключно для кого-, чого-небудь; який має особливе призначення» [4].

Метою використання спеціальних знань є отримання за їх допомогою доказів, іншої інформації, що має значення для правильного вирішення кримінального провадження. Зокрема, у кримінальному судочинстві метою участі спеціаліста в кримінальному провадженні є надання консультацій під час досудового розслідування і судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок, надання безпосередньої технічної допомоги сторонам кримінального провадження під час досудового розслідування і суду під час судового розгляду (ч. ч. 1, 2 ст. 71 КПК України).

Безумовно, педагогічні знання є спеціальними, оскільки вони застосовуються в певних сферах професійної діяльності (педагогіці), а мета

їх відповідає меті участі педагога в проведенні процесуальних дій за участі неповнолітнього – сприяти встановленню обставин, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні (ст. 91 КПК України). Цим визначається вагомість використання спеціальних знань у кримінальному судочинстві. Таким чином, педагог як спеціаліст, який проводить навчальну та виховну роботу з учнями в загальноосвітніх школах різних типів, повинен мати відповідні спеціальні знання.

Згідно з чинним законодавством, на сьогоднішній день не встановлено чітких вимог до посади вчителя/педагога, у деяких нормативних актах визначено лише певні характеристики, якими має володіти педагогічний працівник (вчитель). Так, у ст. 24 Закону України «Про загальну середню освіту» зазначено, що педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, здійснює педагогічну діяльність, забезпечує результативність та якість своєї роботи, фізичний та психічний стан здоров'я якої дозволяє виконувати професійні обов'язки [5]. Також у ст. 54 Закону України «Про освіту» визначено, що педагогічною діяльністю можуть займатися особи з високими моральними якостями, які мають відповідну освіту, професійно-практичну підготовку, фізичний стан яких дозволяє виконувати службові обов'язки [6]. У постанові Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 778 «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад» зазначено, що педагогічним працівником повинна бути особа з високими моральними якостями, яка має відповідну педагогічну освіту, належний рівень професійної підготовки, забезпечує результативність та якість своєї роботи [7].

Крім того, особа повинна професійно займатися педагогічною діяльністю серед малолітніх або неповнолітніх і перебувати на посаді, віднесеній до педагогічних працівників (постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 № 9636 «Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників» [8]).

Тому основною вимогою до вчителя є наявність педагогічної освіти, бажано вищої, але є випадки, коли вчителю достатньо і спеціальної середньої освіти та професійної практики.

На нашу думку, педагог може не мати педагогічної освіти (керівник гуртка, тренер тощо), але йому довіряє неповнолітній. У цьому випадку пріоритетними будуть саме досвід роботи і, як його результат, знання, навички та уміння, які допоможуть знайти підхід до

неповнолітнього, встановити з ним психологічний контакт, схилити його до надання показів; а також характер взаємовідносин між педагогом і неповнолітнім.

Поряд з тим, мають місце випадки, коли педагог як учасник процесу необов'язково повинен мати педагогічну освіту. Керівники спортивних секцій, творчих, технічних гуртків, хоча і вважаються педагогами, не завжди мають педагогічну освіту. Крім того, шкільні вчителі іноземних мов, хімії, основ безпеки життєдіяльності, фізики, праці, фізичної культури можуть не мати педагогічної освіти. Однак це не означає, що вони не можуть брати участь у проведенні процесуальних дій за участі неповнолітнього під час кримінального провадження, якщо в цьому виникне необхідність.

Крім того, необхідно враховувати, що значна кількість учнів після закінчення дев'яти класів продовжують навчання в коледжах, технікумах, училищах, професійних ліцеях, у яких нерідко працюють викладачі без педагогічної освіти і вони цілком можуть брати участь у проведенні процесуальних дій за участі неповнолітнього.

І треба визнати, що така практика відповідає чинному законодавству. Наприклад, відповідно до п. 28 Положення про професійно-технічний навчальний заклад, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 5.08.1998 р. № 1240, «педагогічною діяльністю у професійно-технічних навчальних закладах та установах професійно-технічної освіти можуть займатися особи, які мають відповідну професійну освіту та професійно-педагогічну підготовку, моральні якості і фізичний стан яких дає змогу виконувати обов'язки педагогічного працівника» [9].

Відповідно до ч. 2 ст. 7 та ч. 4 ст. 55 Закону України від 01.07.2014 р. «Про вищу освіту», посади педагогічних працівників можуть займати особи із ступенем магістра за відповідною спеціальністю [10]. Освітній ценз зазначених осіб підтверджується документом про вищу освіту – дипломом магістра.

Таким чином, викладачів середніх спеціальних та вищих навчальних закладів, котрі мають освіту відповідно до профілю навчального закладу, законодавець вважає педагогічними працівниками, тому вони можуть брати участь у провадженні слідчих дій за участі неповнолітніх.

Звичайно, бажано, щоб педагог, який бере участь у провадженні процесуальних дій за участі неповнолітнього, мав досвід педагогічної роботи. Зазначене обумовлюється тим, що кваліфікація педагога

залежить саме від часу роботи за відповідним професійним спрямуванням. Педагог-початківець найчастіше не має особистісного ставлення до виконуваних дій. Для нього характерний симбіоз з іншими, наприклад, авторитетним педагогом, викладачем вищого навчального закладу, відомим учителем-новатором. Знання педагога-початківця абстрактні, віддалені від практики. Особистісні властивості можуть включати набір зовнішніх професійних знань, уявлень, проблеми, які не відпрацьовані, що іноді приводить педагога до прихильності одному з аспектів змісту роботи чи до упередженого ставлення до різних категорій неповнолітніх. З набуттям відповідного професійного досвіду формуються вміння слухати та розуміти проблеми неповнолітніх. З'являються вміння визначати ті категорії неповнолітніх, робота з якими викликає труднощі («балакучий», «зухвалий», «упертий», «занадто самостійний», а не просто «недисципліновані»). У підсумку педагог може зауважувати в себе й інших індивідуальні ускладнення та виступати ініціатором обговорення форм їх подолання.

У педагогів, які набули певного досвіду і які продовжують працювати, відбувається розподіл особистісного та професійного. У тій чи іншій ситуації, у зв'язку з якою його залучають для участі у проведенні процесуальних дій, педагог може і самостійно виявити прояви комунікативних проблем, що виникають при проведенні процесуальних дій за участі неповнолітнього. Зазначене допомагає слідчому, прокурору, слідчому судді, судді проаналізувати важку ситуацію і ухвалити законне та виважене рішення. Вважається, що для вчителя час професійного становлення становить до 5 років [11].

Доцільно зазначити, що педагог, який запрошується для участі у проведенні процесуальних дій, повинен мати досвід роботи не з будь-якими неповнолітніми, а саме того віку, до якого належить підліток, з яким проводяться процесуальні дії. Подібна позиція висловлена і авторами коментаря КПК України за редакцією В. Я. Тація, які вказують, що педагог повинен займатися вихованням і навчанням малолітніх або неповнолітніх такого ж віку, що і дитина, яка бере участь у слідчій дії [12].

Залучення вчителя, який веде заняття в старших класах, для участі в допиті школяра, що навчається в третьому класі, небажано. Оскільки в даному випадку суттєве значення має саме професійний досвід роботи з дітьми відповідного віку. Недотримання подібних рекомендацій слідчими, за слухним зауваженням Н. В. Павлюк, призводить

до невиконання спеціалістами покладених на них законом функцій, а їх участь у провадженні щодо неповнолітнього стає формальною [13].

Слід відмітити, що бажано залучати для участі у проведенні процесуальних дій за участі неповнолітнього педагога, який працює в даний момент з відповідною віковою категорією неповнолітніх і, відповідно, постійно спілкується з ними. Однак, на нашу думку, зазначене загальне правило не виключає можливості участі в провадженні процесуальної дії за участі неповнолітнього педагога, який, наприклад, напередодні звільнився зі школи, де навчався підліток чи вийшов на пенсію, а невдовзі виникає необхідність його участі в провадженні процесуальних дій саме з цим неповнолітнім, який вчинив кримінальне правопорушення. Визначальним, перш за все, є наявність педагогічного досвіду і можливості забезпечити дотримання прав та законних інтересів малолітньої чи неповнолітньої особи, сприяти слідчому та суду в отриманні повних і достовірних показань неповнолітнього шляхом встановлення з ним психологічного контакту.

Важливим для проведення процесуальної дії, зокрема, допиту неповнолітнього є стать педагога, що запрошується для участі у проведенні процесуальної дії. На нашу думку, бажано, щоб вона відповідала статі підлітка, допит якого проводиться, оскільки педагогу однієї статі з підлітком, допит якого провадиться, простіше встановити з ним контакт. Особливо це стосується розслідування статевих злочинів, коли неповнолітній має статус потерпілого чи свідка.

Педагог за своїм процесуальним становищем найбільш близький до такого суб'єкта кримінального процесу, як спеціаліст (ч. 1 ст. 71 КПК). І, відповідно, до нього пред'являються вимоги щодо незацікавленості в результатах кримінального провадження. Відповідно до ч. 1 ст. 77 та ч. 1 ст. 79 КПК України, спеціаліст не має права брати участь у кримінальному провадженні і підлягає відводу:

1) якщо він є заявником, потерпілим, цивільним позивачем, цивільним відповідачем, членом сім'ї або близьким родичем сторони, заявника, потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;

2) якщо він брав участь у цьому ж провадженні як слідчий суддя, суддя, захисник або представник, свідок, експерт, спеціаліст, представник персоналу органу пробації, перекладач;

3) якщо він особисто, його близькі родичі чи члени його сім'ї заінтересовані в результатах кримінального провадження або

існують інші обставини, які викликають обґрунтовані сумніви в його неупередженості.

Беручи до уваги зазначене, вважаємо, що у всіх випадках залучення педагога для участі у проведенні процесуальних дій за участі неповнолітнього треба дотримуватися засади незацікавленості педагога в результатах кримінального провадження.

Законодавець не визначає ні формальних ознак такої зацікавленості, ні можливих її проявів. Це є ситуативне поняття і вирішення питання про наявність у педагога, що запрошується для участі у проведенні процесуальних дій за участі неповнолітнього, особистої зацікавленості в результатах кримінального провадження, визначається особливостями конкретного кримінального провадження. До кола таких обставин, що свідчать про наявність особистої зацікавленості в результатах кримінального провадження, можуть відноситися наявність у педагога дружніх або ж, навпаки, неприязних відносин з будь-яким учасником кримінального провадження, підпорядкування по службі, питання фінансового характеру, почуття заздрості, помсти, провини, страху тощо.

Тому при запрошенні педагога для участі у проведенні процесуальних дій за участі неповнолітнього, необхідно з'ясувати взаємовідносини педагога з неповнолітнім. Для участі в провадженні процесуальних дій доцільно запрошувати педагога, який незнайомий неповнолітньому або який користується у нього повагою. При цьому, знаходження педагога в статусі класного керівника, завуча, директора школи не є перешкодою його участі в провадженні процесуальних дій. Незважаючи на те, що зазначені особи за родом своєї діяльності відповідають за виховання неповнолітнього, що при цьому може мати місце професійна зацікавленість педагога в долі підлітка, зазначене, на нашу думку, не є підставою вважати ці обставини такими, що свідчать про їх зацікавленість в результатах кримінального провадження. У такому випадку між педагогом і неповнолітнім можуть мати місце нейтральні відносини, що дозволяє припускати відсутність особистої зацікавленості педагога в результатах кримінального провадження.

У жодному разі для участі в провадженні процесуальних дій не можна запрошувати педагога з кола осіб, до яких неповнолітній налаштований недоброзичливо або тих, з якими у неповнолітнього склалася конфліктна ситуація, оскільки в такому випадку остаточно виключити їх зацікавленість неможливо.

Таким чином, до педагога, який запрошується для участі в проведенні процесуальних дій за участі неповнолітнього, на нашу думку, необхідно пред'являти наступні вимоги:

1) наявність спеціальних (педагогічних), здобутих в результаті отримання спеціальної освіти знань та/або досвіду практичної педагогічної діяльності;

2) особа повинна професійно займатися педагогічною діяльністю серед малолітніх або неповнолітніх і перебувати на посаді, віднесеній до педагогічних працівників;

3) відповідність статі педагога статі неповнолітнього;

4) дотримання засади незацікавленості педагога в результатах кримінального провадження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінально-процесуальний кодекс України, 1960. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1001-05>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України, 2012. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17>
3. Миньковский Г. М. Особенности расследования и судебного разбирательства дел о несовершеннолетних. – М.: Госюриздат, 1959. 208 с.
4. Академічний тлумачний словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/>
5. Про загальну середню освіту: Закон України від 13.05.1999 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/651-14>
6. Про освіту: Закон України від 05.09.2017 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2145-19>
7. Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад: постанова Кабінету Міністрів України від 27.08.2010 р. № 778. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/778-2010-п>
8. Про затвердження переліку посад педагогічних та науково-педагогічних працівників» працівників: постанова Кабінету Міністрів України від 14.06.2000 р. № 9636. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/963-2000-п>
9. Положення про професійно-технічний навчальний заклад, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 5.08.1998 р. № 1240. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1240-98-п>
10. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>
11. Чернікова Т. Професійне становлення педагогів як пріоритет розвивального управління. URL: <http://osvita.ua> > Середня освіта > Сучасна освіта
12. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар (у 2-х томах) / редколегія: В. Я. Тацій, О. В. Капліна, О. Г. Шило., 2012. URL: <http://pravo-izdat.com.ua/.../Kriminalniy-protseualniy-kodeks-Ukrayini-Naukovo-praktich>
13. Павлюк Н. В. Процес формування показань неповнолітніх (інтерпретація та використання під час допиту): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Харків, 2011. 20 с.

14. Кримінально-процесуальне право України: підручник / за заг. ред. Аленіна Ю.П. – Х: ТОВ «Одісей», 2009. 816 с.
15. Сгупенко В. В. Участь педагога при провадженні кримінальних справ щодо неповнолітніх у суді // Форум права. 2010. № 4. С. 360-363. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-4/10evvnuc.pdf>
16. Казанська В. Г. Психологія і педагогіка. Короткий курс. – СПб.: Пітер, 240 с. Глава 19. Професійна діяльність педагога. URL: <http://ibib.ltd.ua/psihologiya-pedagogika-kratkiy-kurs-spb-piter>
17. Мединська Л. В. Використання спеціальних знань у кримінальному процесі. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2014/27.pdf
18. Пюсса О. Участие педагога в допросе несовершеннолетних // Правоведение. 1966. №4. С. 163-165.
19. Филиппенков Г., Лазарева В. Участие педагога в уголовном процессе // Советская юстиция. 1982. № 6. С. 15-16.

